

„Szellemét a tűz nem égeté meg”

Bauer Sándor áldozata – ötven év után

Csöndben, szinte hang nélkül múlt el a közbeszédben 1968 – vagy mondjuk inkább úgy: 1968-ak – félszázadik évfordulója. Pedig lett volna mire emlékeznünk, és miről beszélnünk. A közép-európai szolidaritás, együttérzés és együtt létezés tudata kínálta volna magát arra, hogy megjelenhessen a diskurzustérben.¹ „Gyalázatunk és keservünk már ezer év óta rokon” – tudhatjuk a szintén „évfordulós” költőtől, és valóban: a prágai események a kis közép-európai népek szovjet blokkba tartozása elleni lázadásának a látszólag közös akaratát jelenítették meg. A valóság persze akkor sem volt ilyen egyszerű.

Kovács András szociológus a „magyar 68-at” értékelő írásában találóan állapította meg, hogy „még ebben a nevezetes évben is 56 árnyéka vetült a magyarországi tájképre”.² Elhalványult, és sokaknak legfeljebb a tudata alatt élhettek a tizenkét évvel korábbi emlékek, fájdalmak, remények és szenvedések: a kommunista gyarmatosítás elleni, párját ritkítóan bátor és hősies kísérlet és kudarc, a temetetlen holtak, az akasztófán végzett hazafiak képe. A terrort viszonylagos „enyhülés” és a felejtés ígérete követte: lassan megnyíltak a börtöncellák ajtói (persze nem mindenki előtt), meghirdették az *új gazdasági mechanizmust* (amely szintén a lázadás illúzióját és az egyéni boldogulás lehetőségét kínálta a szétvert közösségi terek helyén). Utóbbi – a jól bevált „oszd meg és uralkodj” jegyében – persze zsarolóeszközként is működött: az ígéretes magyar „reformok” – az önkizsákmányolás „példás” lehetővé tétele – veszélyben vannak a „felelőtlen” prágai lépések miatt, sugallta a legfelső vezetés. Talán tudat alatt benne lehetett a magyar társadalom idegrendszerében: hiába óvatosabbak a prágai reformerek, hiába nem fegyverekkel és véráldozattal, csak a szellem és a poli-

NAGYMIHÁLY ZOLTÁN (1988), a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI) munkatársa.

- 1 E dolgozat kizárólag 68 „keleti” vetületére utal – így nem tér ki a „két világ”, a két lázadás közti meg nem értés szintén elemzésre érdemes tüneteire.
- 2 Kovács András: Volt-e magyar '68? In *A dimenziók éve – 1968. Nemzetközi konferencia a 68-as események negyvenedik évfordulója alkalmából*. Szerk. Schmidt Mária. Budapest, 2008, XX. Század Intézet, 198–207.

tika erejével zajlik az ellenállás, óhatatlanul el fog bukni. Moszkva így sem tűri a külön utat. És persze ne feledkezzünk meg az értelmiségben is jelentkező passzivitás még egy okáról. Azzal a Csehszlovákiával kellett volna szolidaritást vállalni, amelyről sokaknak a Beneš-dekrétumok kollektív ítéletei és az ezek szellemében indított marhavagonok („az a lidérces három év” a térség történelmének talán legmélyebb pontja, írta később Csoóri Sándor) vagy éppen az 56-os magyarellen es állásfoglalások ugrottak be először.

Kiss Gy. Csaba – az ötvenedik évfordulón a *Magyar Szemlé*ben megjelent írásában – idézi Illyés naplójegyzeteit: „Keserű, de rögtön szívig ható nyelés a nemzet passzív kinkelyhéből: 56-ban a prágai tömegek Nagy Imre ellen tüntettek, négy-szer verték le a magyar követség Kossuth-címerét; az újjászervezendő pesti rendőrségnek Csehország ajándékozott gumibotot, két vagonnal.”³ Kiss Gy. Csaba írásában mindezek ellenére túlzónak nevezi a fent idézett Kovács András megállapítását arról, hogy 68 kapcsán „nincs mire emlékezni”. Tény ugyanis, hogy sokan (elsősorban a fiatalabb nemzedékekből) képesek voltak a nehézségektől terhelt sorsközösséget vállalni. A közvélemény leginkább Lukács György filozófus tanítványainak a szovjet bevonulást elítélő korçulai nyilatkozatát ismeri, de felidézhetjük Csoóri Sándor meghíusult aláírásgyűjtését, Utassy József *Ember az őszben* című versét vagy éppen a felvidéki magyarság kiállítását a prágai tavasz mellett.⁴

Sokak lelkébe talán mégsem ez a kép égett bele a „magyar 68” hallatán. Pedig a naptár szerint nem is 68-at, hanem 1969. januárt írtunk már. Éppen ötven éve, 1969. január 20-án, nem sokkal délután 1 óra után Bauer Sándor ipari tanuló a Nemzeti Múzeum lépcsőjén, kezében nemzeti zászlókat lobogtatva elevenen égette el magát a magyar és közép-európai népek szabadságáért. A Múzeumkertben összeverődött tanúk igazolták: a szovjet megszállás ellen tiltakozott, és a „cseh testvért”, a hazájában méltó módon elszíratott Jan Palachot éltette. Az ellehetetlenített közösségi ellenállás helyett csak az egyéni, személyes sorsvállalást választhatta. Emlékét hermetikusan próbálták elzárni a magyarság tömegeitől – ennek ellenére tovább röpítette a szél a Múzeumkertből.

*

„...a védtelen gyermek-férfi eleven molotovkoktél, / hosszú szünetjel a kurta élet, értelme ez a robbanás” – Döbrentei Kornél *Fáklya* című emlékverse szürrealis képekkel idézi meg a fiú alakját. És valóban: Bauer Sándor élete véget ért, mielőtt igazán elkezdődhetett volna – a még betöltetlen tizenhetedik évig eltelt idő legfontosabb életrajzi adatait sorolhatjuk ugyan, de az aligha visz közelebb a tragikus önfeláldozás értelmezéséhez. Az állambiztonság a fiú „zavaros gondolkodását” próbálta tanúkkal igazolni, egyben mániákusan keresve az „ösz-

3 Idézi Kiss Gy. Csaba: Magyar írók és a prágai–pozsonyi tavasz. *Magyar Szemle*, 2018/9–10, 47. http://www.magyarszemle.hu/cikk/20181019_magyar_irok_es_a_pragai-pozsonyi_tavasz (utolsó letöltés: 2018. 12. 04.).

4 Uo. 48–51.

szeesküvés” további résztvevőit.⁵ (Ahogy a *Népszabadság* négy nappal későbbi értelmezése is „patologikus, a betegség területére tartozó esetről” beszélt, Bauer egy korábbi öngyilkossági kísérletét felemlítve.)⁶ A „Fáklyás” fedőnevű nyomozás során begyűjtött tanúvallomások egy az egyben való elfogadása szintén csupán a hatalmi logika nyomvonalán való haladást tenné lehetővé számunkra. Természetes, hogy lehetetlen – és talán fölösleges is – felrajzolni a diktatúrában verseket, politikai elemzéseket és kisregényeket írógató, azokat néhány barátjának megmutató fiatal „politikai arcélét”. A hivatkozott írásművek ráadásul alig lelhetők fel a dossziékban: azokat csak a különböző jelentések által kommentálva ismerhetjük meg. Annyit azonban biztosan állíthatunk: Bauer Sándor a történelem és a politika iránt érdeklődő, tanárai és ismerősei szerint átlagon felüli műveltséggel és olvasottsággal jellemezhető ifjú volt. A tettének másnapján készült jelentés jegyezte fel: naptárában Kossuth Lajos halálának évfordulóján a „Liberté, Égalité, Fraternité”, október 23-ánál pedig a „Vivát” felirat volt olvasható. 1956-ról „tipikusan ellenforradalmi, szovjetellenes” verset találtak a noteszban, amely „az önkénýtől való megszabadulást”, „a vörös csillag lekönyölését” tartotta kívánatosnak. Juhász Gyula *Petőfi-centenárium* című versének – a további események szempontjából katartikus – részlete szintén olvasható volt az irkában: „Nevét idézik, de a szellemét nem. / Az él és gyűjt szívekben, észrevétlen, / Mint a futó tűz korhadó avarban, / Terjed titokban és nő láthatatlan... // Míg égbe nem csap...”

„Politikai nézeteit búcsúlevelében foglaltak jellemzik a legjobban” – írja az idézett jelentés, és ezzel kivételesen egyetérthetünk. A családtagoknak, barátoknak írott levelek ugyanis kristálytiszták, és alig szorulnak magyarázatra. „Ti meg fogtok érteni. Vasárnap Prágában az önkéntes tűzhalált választotta egy fiatal, tiltakozásul az orosz csapatok Csehszlovákiát megszálló utasítása ellen. Éljen a Cseh, a Lengyel, a Német, a Román és Magyar Proletariátus. Halál az Orosz megszállókra. Oroszok menjetek haza!” – írta Sabján Miklós barátjának, akit – Berger István társaságában – a nyomozás végén figyelmeztetésben részesítettek „feljelentési kötelezettség elmulasztása” miatt. „Azt üzenem, eszme nélkül nem él, csak létezik az ember. Harcoljatok úgy, ahogy azt én tanácsoltam. Tűzhalált halok, akárcsak az a csehszlovák fiatal, aki 19-én gyújtotta fel magát, így tiltakozva az orosz megszállás ellen. Ne gyűlöljétek az orosz népet, nem az orosz proletariátus nyom el minket, hanem az orosz nacionálbolsevik vezetés. Lenin elvtárs nem így gondolta. Kommunista üdvözléssel: Sándor. Vigyázzatok: az orosz vezetők és az USA tőkései felosztották a világot! Az USA-tól semmi jót ne várjatok.” És végül szüleinek: „Szeretnék élni, de most a szénné égett holttestemre van szüksége a Nemzetnek, a proletároknak.” Elvonatkoztatva a gyermeki naivitástól és a korra jellemző szóhasználattól a torzulásoktól mentes, egy

5 A Bauer Sándorral kapcsolatos nyomozásból származó megállapításokat a következőkben két vizsgálati dossziéból idézem: „Verebélyi János és társai”, illetve „Sabján Miklós és társai” (ÁBTL V-157854/1, ÁBTL V-158854/2).

6 P. I.: Patológia és politikai uszítás. *Népszabadság*, 1969. 01. 24., 6.

elképzelt – alighanem soha, sehol nem létezett – szocializmus és a nemzeti függetlenség iránt elkötelezett fiatalember sorait olvashatjuk. „Eddig még nem ismert hatások folytán párt és szovjetellenes, nacionalista eszmékkel kevert, rendkívül zavaros, ellenséges nézeteket valló fiatalember” – dekódolta a levelek szövegét az állambiztonság. Való igaz: a történelem iránt már korábban is érdeklődő srác gondolkodásában komoly törést jelentett 1968. A visszaemlékezések szerint Csehszlovákia szovjet megszállását éppúgy elítélte, mint Magyarországot, barátainak beszélt valamiféle „Duna-menti szövetségről”, amely Lengyelországgal, Csehszlovákiával és Romániával együtt ellent tud állni a szovjet és az esetleges nyugati nyomásnak egyaránt.

A magyar kommunista diktatúra természetrajzát meglehetősen jól bemutatják a haláleset után történtek. Bauer Sándort halálos ágyán őrizetbe vették – „szabad lábon hagyása” ugyanis a köznyugalom megzavarását és a tett megismétlődésének veszélyét rejtette volna magában. A hír szinte teljes eltussolásának vágya (nem véletlenül keltett izgalmat az a jelentés, amely cseh és olasz újságírókat vélt felfedezni a Múzeumkertben), a patológikus összeesküvés-szimatólás és a kórházi „biztosítás” („megfelelő” ápoló személyzet, külön szoba, operatív tiszt kijelölése, akin kívül csak a szülőket engedték be fiuk mellé) mellett elborzasztó a temetés kegyeleti aktusának szinte teljes semmibe vétele. Azokban a napokban, amikor Jan Palachot a forrongó Prága nyolcszázazres tömege kísérte utolsó útjára, Budapest csendes maradt. A *Javaslat Bauer Sándor temetésével összefüggő intézkedésekre* című BRFK-dokumentum mindenre kitérően szabályozta a végtisztesség megadásának rendjét: „A temetés csak zárt, szűk körben történhet. Amennyiben a halott elhamvasztását kérnék, úgy ezt elősegítjük, miután a továbbiak szempontjából politikailag előnyös. [...] Javasoljuk továbbá, hogy a Temetkezési Vállalat hivatalos búcsúztatója rövid búcsúztatót mondjon, utalva arra, hogy fiatalon, értelmetlenül halt meg, halála tragikusnak és sajnálatosnak tekinthető. [...] Semmiféle olyan körülményre, amely életútját, problémáit érinti, a beszéd nem térhet ki. Fejfája a kizárólag a szokásos temetkezési feliratot tartalmazza: név, élt 17 évet.” A temetés előtti napon két operatív tisztet vezényeltek a Temetkezési Intézet igazgatóságához, hogy „a különböző újságírók, riporterek, fotósok esetleges érdeklődésére a megfelelő válaszok megadását” felügyeljék. A javaslat értelmében a temetés biztosítására tíz operatív tisztet rendeltek ki. Január 28-án az állambiztonság és a „fölköttes szervek” is megnyugodhattak: a temetés a Rákospalotai temetőben lezajlott. A búcsúztató négyperces volt, és tizenhét személy vett rajta részt – a résztvevőkről készült fényképek megtalálhatók a vizsgálati dossziében.

Bauer Sándor emlékét mégsem tudták kitörölni egy teljes nemzedék, egy egész nemzet emlékezetéből.

*

Hogy bár testét igen, de „szellemét a tűz nem égeté meg” – arra bizonyíték egy 1969 tavaszán kibontakozó „ügy”, amelyet a titkosszolgálat éber szemei hamar kifürkészték. A tavaszi szél természetesen (ahogy a magyar történelemben újra

meg újra) március 15-én találta meg és terelte össze a magyar szabadság néhány hívét. Két társaság találkozott a Múzeumkerthez közel eső Hány borozóban, amelynek egyes tagjai „alternatív” megemlékezésként Kossuth Lajos, Petőfi Sándor és Bem József szobrához vittek virágot, mások csupán a szabadságharcot dicsőítő, az idegen (akkor éppen osztrák) elnyomást elutasító népdalokat énekeltek. Az egymást megismerő fiatalok többször összejártak, a csoportba beépülő ügynökök hírei szerint többek között „csoportos önégetésre” készültek. Legláztóbb tettüket április 26-án követték el – az ítélet szerint ekképpen: „Szirmay Tamás [a későbbi per elsőrendű vádlottja – N. Z.] [...] cipője orrával leírta a homokba Bauer Sándor nevét, majd hangosan megjegyezte, hogy a Múzeumkertben valahol jól látható helyre kellene kiírni Bauer Sándor nevét. Javasolta, hogy a Petőfi-emléktábla mellé, az oszlopra kellene kiírni. Miután a társaság tagjai között Babay László volt a legmagasabb, így Szirmay Tamás felszólította őt, hogy írja ki Bauer Sándor nevét. Babay László [...] felvett a földről egy tégladarabot, és az oszlophoz ment. Majd Szentiványi György felemelte őt kellő magasságba, és ekkor Babay László az oszlopra egy keresztet rajzolt, mely fölé az 1969. dátumot írta, a kereszt alá pedig kiírta Bauer Sándor nevét. A kiírás még az esti gyöngye világításban is jól látható volt. [...] Ez a felirat 1969. április 29-ig volt a fenti helyen, amikor rendőri felszólításra a Múzeum gondnoksága azt letöröltette.”⁷ Több mint két napig tehát a Múzeumkertben, Petőfi emléktáblája felett, ha krétával írva és halványan is, de látható volt Bauer Sándor első „emlékműve”. A perben három és fél éves börtönbüntetésre ítélt Szirmay Tamás vallomásában bátran kiállt Bauer Sándor tette és emléke mellett (szavai egyben azt is igazolják, mennyire nem hivatalos, inkább hallomásokból táplálkozó volt a róla szerzett információ): „...úgy éreztem, hogy Bauer Sándor a testvérem volt. Ugyanis feltételezem – s azt hiszem, nem tévedek –, hogy Bauer Sándor a Múzeum-kertben az önégetését a csehszlovák diák – Jan Palach – tettének hatására követte el, aki a szocialista demokráciáért adta életét.” Szirmay azt is „elismerte”: társainak azt javasolta, hogy keressék meg Bauer Sándor szüleit, szervezzenek neki gyűjtést, sírját kutassák fel, és vigyenek rá virágot.

A közösségi és nemzeti emlékezet egy szeletének ilyenfajta őrzéséért börtön, megfigyelés és megfélemlítés járt a kádárizmus „enyhülő” valóságában is. A magyar szabadság falra festett szellemalakját azonban nem lehetett visszatérlni a pesti utcáról: megjelent és példát adott a következő évek „nacionalista lázadásnak” minősített március 15-én is.⁸

*

7 Az idézetek „Szirmai Tamás és társai” ügy kétdossziés anyagából származnak: „Szirmai Tamás és társai” (ÁBTL V-157864/1, ÁBTL V-157864/2).

8 Ungváry Krisztián is a Kádár-korszak március 15-ét bemutató írásában kitér Bauer Sándor tragédiájára, amely „időpontjában ugyan nem, de helyszíne és a használt szimbólumok miatt ide tartozik”. HVG.hu, 2006. 03. 14. <https://hvg.hu/itthon/20060311marc15> (utolsó letöltés: 2018. 12. 04.).

„2001 februárja óta emléktábla hirdeti a halált megvető bátorság, a hazaszeretet és a szabadságvágy el nem évülő példáját. Bauer Sándor tetteivel világosságot gyújtott sokak elméjében, hogy ne feledjék soha, az elnyomás és megfélemlítés eszközeivel élő e világi hatalmakkal az egyén végső kétségbeesésében is szabadon szembeszállhat” – a fiatalon elhunyt történész, Modor Ádám ragadta meg ekképpen Bauer Sándor példájának erejét.⁹ Minden évforduló alkalmából keressük a jelennek nyújtott tanulságokat, fogódzókat, azonosulási pontokat.

A kiindulóponthoz való visszatérés talán ebben is segít. Ahogy az 1968-as évre „rávetül 56 árnyéka”, úgy Bauer Sándor tragédiáját is átérzi a szabadságharc emléke. A magyar tájkép azonban ekkorra már megváltozott. A szabad Magyarországért való közösségi cselekvés helyett hallgatásra kényszerített, majd arra idomított, meghasonlott ország. A valódi, hús-vér ellenségre dobott benzines palackok helyett „eleven molotovkoktél” és másképpen elégett, elromlott, elpusztult életek tíz- és százazrei. A „legvidámabb barakk” mindent átszövő hazug pókhálója – kitörési pont nélkül.

Bauer Sándor önpusztító-önégető életáldozata mindezek kontrasztjaként fél évszázad távlatából is a bátorság, a hazaszeretet és a magyar becsület üzenetét hordozza. Tetteiben nem követhető, egyedi példa – lázadó-lázító emlékjel.

Ha úgy tetszik, még egy korty „a nemzet kinkelyhéből”.

Nagy András: Cím nélkül (tusrajz)

9 Modor Ádám: Eszme nélkül csak létezőnk. Embermáglyák Magyarországon, Csehszlovákiában és Erdélyben. *Magyar Nemzet*, 2004. 01. 23. https://mno.hu/migr_1834/eszme-nelkul-csak-letezunk-651449 (utolsó letöltés: 2018. 12. 04.).